

Pogromok és rendszerváltások

Emberi jogok

„2006-ig a harmadik köztársaságban a politikai indíttatású utcai erőszak ismeretlen volt. Most, lassan húsz évvel a békés rendszerváltás után, a demokrácia gyengébbnek tűnik, mint valaha. Az antiszemitizmus verbális radikalizálódása és a lassan megszokottá váló zavargások (egy-két epizódot leszámítva) nem álltak össze a magyar történelem során sokszor megtapasztalt zsidóellenes agresszióvá. Egyelőre nem.”

Az 1989-1990-es békés rendszerváltás a magyar történelem kivételes fejezete volt. Az elmúlt 160 évben Magyarországon szinte valamennyi jelentős politikai és gazdasági fordulatot antiszemita pogromhullám kísérte. Jöhetett forradalom vagy ellenforradalom, népi demokrácia vagy fehérterror, lehetett belső változás vagy világháború, az események gyakran azonos fordulatot vettek: az államhatalom és a közrend gyengülését kihasználva ezrek rontottak zsidó szomszédaikra.

Forradalom előtt

Az utolsó, 1847-1848-as rendi országgyűlésen éles küzdelem robbant ki az izraelita vallás egyenjogúsításának, a zsidók egyenlő választójogának és bevándorlásának engedélyezése, illetve tiltása kapcsán. A szatmári követ egyenesen azt mondta: tőle a konfuciánusok, a törökök, a perzsák és a hinduk is jöhetnek Magyarországra, csak a zsidók ne. A zsidókban gazdasági konkurenciát látó városok felháborodottan tiltakoztak minden engedmény ellen. Amikor 1848. február 19-én az aradi követ a zsidók teljes polgári jogegyenlőségét javasolta, Pozsonyban antiszemita zavargások törtek ki, és a katonaságnak csak három nap alatt sikerült helyreállítania a rendet.

1848. március

Március 15-e után a zsidók csak néhány napig hihették, hogy számukra is eljött a szabadság, egyenlőség és testvériség korszaka. Hamarosan keserűen csalódniuk kellett. Két nappal később Pesten, a zömében német ajkú polgárok már felháborodottan tiltakoztak, amikor a frissen alakult nemzetőrségbe zsidókat is fel akartak venni. Március 19-én Pozsonyban elterjedt a hír, hogy az országgyűlés a zsidóknak kedvező határozatra készül. Azonnal antiszemita zavargások törtek ki. A tömeg beverte a zsidó lakások és üzletek ablakait, majd megtámadta a régi gettót. A másnap is folytatódó rablást és erőszakoskodást a nemzetőrség tétlenül szemlélte. A fosztogatás után a polgárok spontán népgyűlésen határozatban mondták ki: „A városban lakó izraeliták kiűzessenek.” Ilyen terror közepette sem az országgyűlés, sem az első felelős magyar kormány nem merte forszírozni az emancipáció kérdését. Amikor felvetődött, hogy mégiscsak jogegyenlőséget kellene adni a zsidóknak, Kossuth rezignáltan kérte, hogy éppen a zsidók érdekében ejtsék az ügyet „...mert vannak akadályok, mikkel bizonyos percekben istenek sem küzdhetnek meg; most a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e népfaj közül tömérdeket áldozatul vetni ellenségeik dühének”.

Kossuth reálpolitikus volt: tudta, hogy Pozsony és Pest nem elszigetelt esetek. Sopronban és Pécsen határozatban szólították fel a helyi zsidókat, hogy három napon belül költözzenek el a városból. A kollektív kiűzetést végül csupán a városi tanács józanságának és a kormány közbeavatkozásának köszönhetően sikerült elkerülni.

Kiűzetés, kifosztás

Az erősödő antiszemita légkörben a kormány elrendelte, hogy a közigazgatás a nemzetőrség segítségével biztosítsa a zsidók személyi és vagyonbiztonságát. Ekkor azonban már késő volt. 1838-ban négy zsidó élt Szombathelyen, tíz évvel később már 289. A helyi polgárok az 1840 óta beköltöző zsidó kereskedőkben és iparosokban vetélytársat láttak. A hatalmi vákuum időszakában elszabadultak az indulatok. Április 4-én megtámadták és kifosztották a zsidó üzleteket, lakásokat. A zsinagógát feldúlták, a tóratekercseket apró darabokra szaggatták, és a kútba dobták, a zsidókat megverték. Másnap a népgyűlés döntött: a zsidókat elűzik, a velük kötött szerződéseket semmisnek nyilvánítják, a további egyezségeket megtiltják. Ugyanezen a napon Székesfehérváron több ezer fős népgyűlés szavazta meg, hogy a zsidók három napon belül „a városból kimenjenek”. Április 6-án az országgyűlési követ ismertette a kassai népgyűlés követelését: a zsidókat kényszeríteni kell, hogy a vallásuk titkaival kapcsolatos aggodalmakat

„oszlassák el”; ha erre nem hajlandóak, akkor ki kell őket űzni az összes városból, sőt az ország egész területéről. A főrendek közül Berényi János gróf a középkorból és a XX. századi zsidótörvények időszakából egyaránt ismerős javaslatot tett: a kormány vagy törölje el a keresztények valamennyi, zsidókkal szemben fennálló adósságát, vagy 10 milliós különadót rójon ki rájuk „a magyar hitelbank létesítésére”.

Április 19-én, alig egy hónappal a vértelen forradalom után, a pesti Múzeum téren ismét tömeg gyűlt össze. A szónokok ezúttal nem a szabadságról beszéltek, hanem a házbérek negyedére csökkentését és a betelepült zsidók kiűzését követelték. A felheccelt tömeg a Terézvárosba vonult. A zsidó üzleteket feldúlták, a zsidó polgárokat a nyílt utcán verték össze, majd kérelmet adtak be a kormányhoz: az engedély nélkül Pesten „letelepedett zsidók kiharcoltassanak”, a zsidó nemzetőröktől „pedig fegyvereik elszedetessenek”. A felháborodott Kossuth ágyúval akart az antiszemita csőcselékbe lövetni, de miniszterei leszávagták. A miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos beszéddel igyekezett a tömeg kedélyeit csillapítani, de lehurrogta. A rendet végül a katonaság állította helyre. A kormány gyengeségére jellemző, hogy néhány nap múlva a zsidó nemzetőröket lefegyverezték. A Budapesti Híradó joggal kesergett: „A sors úgy akarta, hogy Magyarország újjászületésének napjai ne jegyeztessenek föl e nemzet könyvébe foltok nélkül: szabadságunk meg van fertőzve, még pedig a legszenynyesebb módon.”

Április 23-án, két hónapon belül harmadszor került sor pogromra Pozsonyban. A többeszes tömeg lerombolta a zsidó iskolát, a temetőben meggyalázta a sírköveket. A kivezényelt katonákat elkergették, a parancsnokot majdnem megkövezték. A városi tanács csak úgy tudta csillapítani a kedélyeket, hogy elrendelte, a zsidók költözzenek vissza a régi gettó területére. A Pesti Hírlap így szégyenkezett: „...az ember feje ég, és fellázad a keble, midőn a pozsonyiaknak a zsidók elleni harcáról olvas. Ah, uraim, ne nevezzétek azt zsidók elleni harcnak: mert az valósággal vagyon elleni harc, magyarul mondva rablás volt.”

Pogromok országszerte

A zavargások országos méretűvé dagadtak. Szereden a módosabb keresztény házakat is kirabolták, a zsidó családok az erdőbe menekültek. Vágújhelyen a környező falvak főleg szlovák lakossága támadt a zsidókra. A tömeggel egy zsidó nemzetőregység vette fel a harcot, de elsöpörték őket. Keresztény bajtársaik nem segítettek. A hangadók azzal tüzeltek a parasztokat, hogy a császár parancsára járnak el. A fosztogatás során 600 zsidó család vált földönfutóvá. Egy zsidó csecsemőt anyja karjában vertek halálra, egy magatehetetlen öreg belehalt, egy nő beleőrült a bántalmazásokba. A hordát végül húszórányi tombolás után trencsényi nemzetőrök verték szét.

A forradalmat követő másfél hónapban több mint harminc településen törtek ki kisebb-nagyobb antiszemita zavargások Győrtől Balassagyarmatig, Veszprémtől Egerig, Nagykanizsától Budáig. A pogromokban több tízezen vettek részt. Voltak köztük németek, magyarok, szlovákok, polgárok, diákok és parasztok, férfiak és nők egyaránt. A zsidók kiűzését több tucat város és megye követelte, az országgyűlés hangos volt a zsidóellenes uszítástól. A liberális kormány, ahol és amennyire tehetette és merte, fellépett az üldözöttek védelmében: tucatnyi városban a katonaság állította helyre a rendet, a zsidókat kiűző városokba kormánybiztosokat küldtek.

Kivándorlás és emancipáció

Ilyen körülmények között nem csoda, ha májusban Pesten Kivándorlási Egylet alakult, amely kiáltványban népszerűsítette a magyar zsidók között a tömeges amerikai emigráció gondolatát. Vörösmarty ekkoriban írta keserűen: „Az egyenlőség és testvériség áldásai csak egy népet hagytak érintetlenül: a szenvedéseiben örök zsidót.” Mégis, minden csalódás ellenére amikor ősszel az udvar nyíltan Magyarországra támadt, a hazai zsidók tömegesen álltak a szabadságharc ügye mellé: a kivándorlási központok toborzóirodákká alakultak, a hitközségek pénzadományokkal és az ezüst kegytárgyak felajánlásával siettek a haza védelmére. Kossuth (némileg túlzó) becslése szerint a 180 ezres honvédségben 20 ezer zsidó harcolt. 1849 júliusában, Szemere Bertalan miniszterelnök javaslatára az országgyűlés végre megszavazta a zsidó emancipációt. Akkor, a szabadságharc bukása előtt néhány héttel ez alig volt több, mint gesztus.

A dualizmus

1867-ben, a kiegyezést követő országgyűlésben a zsidók teljes polgári és politikai jogi emancipációját az alsóház egyhangúan, a felsőház négy ellenvokssal szavazta meg. Úgy tűnt, Magyarországon új korszak kezdődött, de a régi gyűlölet hamarosan fellobbant. Az első, nyíltan zsidóellenes beszédet 1875 áprilisában Istóczy Győző Vas megyei képviselő mondta el. Egy oktatási ügygel kapcsolatban általános megdöbbenésre azzal interpellálta a kormányt, hogy vajon fellépne-e egy zsidó bevándorlás ellen szerveződő keresztény „önvédelmi mozgalommal” szemben. Ettől kezdve Istóczy minden alkalmat megragadott a zsidók és a velük azonosított kapitalizmus ostromozására. 1878-ban azt javasolta, hogy hozzanak létre Palesztinában egy önálló zsidó államot, mivel elmúltak már azok az idők, amikor „a keresztény népek a koronként égetővé vált zsidókérdés nehéz problémáját a zsidók tömeges kivégzése útján oldották meg”. Istóczy eszmefuttatásait a kormány határozottan visszautasította. Szónoklatait éveken keresztül a következő megjegyzések kísérték a képviselőházi naplókban: „Harsogó kacagás”, „nevetés”, „derűtség minden oldalon”. Ehhez képest 1883 májusában egy képviselő már joggal állapíthatta meg az alsóházban: „Vessünk számot azzal, hogy ma Magyarország az antiszemitizmusz tűzfészke.”

Kiegyezés és antiszemitizmus

Istóczyban sokan a sértett embert látták: korábban azért veszítette el járásbírói posztját, mert egy árverésen zsidó ismerőse rábeszélésére szabálytalanságot követett el, ez pedig az állásába került. Lehet, hogy ezért lett antiszemita, de a zsidóellenesség háttérében ennél komolyabb társadalmi okok álltak. Akárcsak 1990, 1867 is egy rendszerváltás kezdete, a változásoknak pedig akkor is számos vesztese volt. Az 1873-as német-osztrák tőzsdekrachba belebukók, a gazdálkodási ismeretek híján a jobbágyfelszabadítás miatt tönkremenő kis- és középbirtokosok, a családi birtok bevételeit vállalkozás indítása helyett felélő, majd az államigazgatásba menekülő dzsentrik, a filoxéragomba által tönkretett szőlőtulajdonosok mind-mind az akkori átalakulás vesztesei voltak. Eközben a hazai kapitalizálódás motorjává kétségtelenül a sokáig egymással rivalizáló német és zsidó kisebbség vált. Az évszázadokig

páriaként megvetett zsidók gazdasági és asszimilációs sikerei növekvő ellenérzést szültek a kapitalizálódásból kimaradt, vesztes csoportokban, miközben sokakban munkált még a hagyományos, vallási alapú antijudaizmus is. A zsidók elmagyarosodása az elnyomott, öntudatra ébredő nemzetiségek körében fokozta az antiszemitizmust: a Felvidéken több helyen szlovákok fosztottak ki zsidó üzleteket és vertek össze zsidókat. Az Union Générale Bank szélhámosai a zsidók, liberálisok és szabadkőművesek ellen gyűjtötték a „katolikus tőkét”. A korszak piramisjátékán egyházkerületek és egyszerű hívők tömegének pénzét sikkasztották el. A botrány éppen az 1882. tavaszi tiszaezlári vérvád előtt robbant ki.

Tiszaeszlár és következményei

A történetek ismertek: Solymosi Eszter szolgálólány eltűnésével az antiszemita hatóságok a tiszaezlári zsidókat vádolták, az ügyet rituális gyilkosságnak beállítva. Bár a zsidókat védő Eötvös Károly képviselő az 1883-as perben halomra döntötte a vádakát, és az ártatlan zsidók szabadon távozhattak, Magyarországot elborította az antiszemitizmus. Pozsonyban a pogrom hatására statáriumot rendeltek el. Moson, Vas, Somogy, Zala, Szabolcs, Sáros, Veszprém, Ung, Trencsén és Sopron megyékben a zsidók védelmére és a tömeg megfékezésére katonaságot kellett kirendelni. 1883 augusztusában Budapesten is csak a hadsereg tudta feloszlatni a zsidókat összeverő, fosztogató csőcseléket. Az alsóházban Mezei Ernő képviselő így jellemezte a gyakran gyilkosságokba torkolló pogromokat: „Istóczy képviselő úr számítása beütött abban, hogy a falvak lakossága bekormozott arccal, baltákkal és fűtykösökkel bemegy a városba, s a boltokat betöri.”

Az Istóczy által a tiszaezlári per keltette konjunktúra hátán összegründolt Antiszemita Párt 1884-ben 17 képviselőjével az intézményesített politikai antiszemitizmus jelent meg a parlamentben. Három év alatt (sok esetben a törvényesség határát súroló) bürokratikus, katonai és rendőri eszközökkel sikerült meggyengíteni őket. A kormánypárt és az ellenzék példátlan összefogása és Kossuth antiszemitizmus-ellenes dörgedelmei következtében 1887-ben csak kilenc antiszemita képviselő nyert mandátumot. A mozgalom gyorsan veszített erejéből, és hamarosan elhalt, de nem múlt el nyomtalanul. Nagyobb politikai feszültségek idején az antiszemita jelszavak újra és újra megjelentek a nyilvánosságban. Ez történt a fontos liberális polgárjogi reformok: a polgári házasság bevezetése és az izraelita vallás 1895-ös recepcióját megelőző küzdelmek során. 1905-ben, a választási kampány hevében a Tisza István miniszterelnökkel szemben álló Függetlenségi Párt salgótarjáni hívei „abcúg zsidó” kiáltással verték szét a zsidó üzleteket. A zavargások során több zsidó polgár megsérült, a tömeget pedig csak puskalövésekkel lehetett visszatartani attól, hogy feldúlja a zsinagógát.

Az első világháború éveiben tovább nőtt a zsidóellenesség. Több képviselő már parlamenti felszólalásában uszított a zsidó árdrágítók, a galíciai menekültek vagy éppen az egész zsidó közösség ellen. Ezek az esetek külön-külön és együtt is jelezték: a Monarchia hagyományos politikai elitje által mesterségesen elnyomott antiszemitizmus elemi erejű kirobbanásához csupán egy, az államhatalmat meggyengítő politikai, társadalmi vagy gazdasági válság hiányzott. Márpedig az első világháború minden korábbi kataklizmánál súlyosabb csapásnak bizonyult. A kormány 1918

őszéig még úgy-ahogy fent tudta tartani a rendet és a közbiztonságot, de a háborús vereséggel

végérvényesen megbukott. A következő időszakban állandósuló káosz egyik legnagyobb vesztese pedig éppen a védtelenné vált zsidóság lett.

Polgári forradalom

Az 1918. októberi polgári forradalmat követően vidéken összeomlott a rend. A parasztok és a frontról visszaözlő fegyveres katonák kúriákat, hivatalokat és raktárakat fosztottak ki, gyújtottak fel. A közbiztonság helyreállítása érdekében megkezdődött a helyi polgár- vagy nemzetőrsek felállítása. Hamarosan azonban az 1848-ból ismert jelenetek ismétlődtek. November 3-án Salgótarjánban már fegyveres polgárőrök kísérték a munkásokat a délutáni népgyűlésre, az mégis antiszemita zavargásba torkollott. A munkások és a polgárőrök Baglyasalján részegen szétverték a helyi zsidó üzletet. Végül telefonon karhatalmat kellett hívni, mert az ittas fosztogatók „erősen hangoztatták a zsidók legyilkolását”. Másfél hónappal később Salgótarjánban és környékén ismét zavargások törtek ki. Ezúttal a kommunisták uszították a bányászokat a kormány és a háború „uzsorás haszonélvezői” ellen. A fosztogató bányászok napokon keresztül szállították haza a városi zsidóktól elrabolt holmikat. A karhatalom nem mert fellépni az őrző tömeg ellen.

Ezek a zavargások nem nevezhetők elszigetelt eseteknek: Bökényben agyonverték két zsidó kocsmárost, Tótkomlóson lelőttek egy rabbit. Gyöngyösön már az őszirózsás forradalom győzelmét is antiszemita zavargásokkal ünnepelték: egy részeg huszáralakulat a helyi lakossággal együtt kifosztotta a zsidó boltokat, és több járókelőt összeverték. A zsidó szervezetek adatai szerint az antiszemita tüntetések, zavargások, pogromok, fosztogatások során néhány hónap alatt 6206 zsidót vertek meg, raboltak ki. Az okozott kár értéke elérte az 1 milliárd koronát.

Vörösteror, fehérterror

Súlyos tévedés lenne azt gondolni, hogy a radikális antiszemitizmus csak az 1919-es kommunista diktatúrára adott válaszként jelent meg Magyarországon. A kommunista diktatúra bukását követő pogromhullám már az 1848-as forradalom utáni időszak negyedik, az ország jelentős részére kiterjedő antiszemita zavargássorozata volt. Először fordult viszont elő, hogy a kialakulóban lévő, új államhatalom kifejezetten ellenséges volt a zsidókkal szemben. A magyar zsidóságnak csak töredéke, néhány ezer ember vett részt a szélsőbaloldali politikai mozgalmakban. Hiába voltak zsidók a vörösteror áldozatainak között országos arányukat mintegy másfélszeresen meghaladó mértékben, hiába fenyegették a kommunisták radikális államosító törekvései a zsidó nagyiparosokat és a zsidó polgárságot, hiába lett úrrá a zsidóságon a kikeresztelkedési láz éppen a vallásellenes diktatúra időszakában, hiába vettek részt zsidó tisztak a szegedi ellenforradalmi hadseregben, zsidó prominensek az ellenforradalmi kormányokban és az Antibolsevista Comité megszervezésében, hiába gyűjtöttek pénzt az aradi és a szegedi zsidók Horthy-hadseregének. A magyar társadalom jelentős része és az ellenforradalmi szervezetek többsége az 1918-1919-es eseményeket zsidó-hatalomátvételné, zsidó bosszúként élte meg.

A hagyományos antiszemita attitűdök, az ismét bekövetkező hatalomváltást kísérő bizonytalanság, valamint a forradalmi hónapok sérelmei és frusztrációi szinte törvényszerűen vezettek újabb pogromokhoz. Több mint ötven helyszínen a gyilkosságok, a lincselések és a kínzások kétségtelenül a Horthy-féle nemzeti hadsereghez kapcsolható különítményesek számlájára írhatók. De nem csupán Héjjas és Prónay fehérterroristái gyilkoltak: számos esetben a helyi lakosság szervezett pogromot. Celldömölkön a kommunista diktatúra alatt az 50 fős munkástanácsnak egy zsidó tagja sem volt, a községben egyetlen zsidó sem vállalt politikai szerepet. Mégis, egy népgyűlést követően a helyiek négy zsidót (köztük egy 73 éves öregembert) vertek agyon husángokkal. Celldömölk díszpolgárát, a kitüntetett világháborús veteránt, Fleischner Mártont társával együtt fejszéssel szó szerint darabokra szabdalták. Egy zsidó kereskedő fejét felesége és hat gyermeke szeme láttára levágták, és a szemétdombra hajították. Tinnyén öt, Kisbéren négy zsidót vertek össze és fosztottak ki a helyiek. Ráczalmáskulcsón egy zsidót ló farkához kötöttek, egy epilepsziás veteránt a feleségével együtt elhurcoltak a felfegyverzett parasztok. Őket egy fehértiszt mentette meg az akasztófától. Simontornyán a népgyűlés úgy döntött, hogy a zsidóknak 48 órán belül távozniuk kell. Mezőszentgyörgyön 12 órát kaptak, hogy kivándoroljanak Palesztinába. Zalabéren és Jánosházán volt vöröskatonák támadtak a zsidókra. 1920 elején Gyöngyösön a szélsőségesen antiszemita Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME) gyűlése után kétezer fős tömeg támadt a helyi zsidókra: „számosan kapát, ásót, fűtykőst, dorongot ragadtak... az útjukba kerülő zsidókat elverték, az ablakokat, helyenként a kapukat betörték”.

Tapolcán az 1919. augusztus végi pogromban katonák, vasutasok, tapolcaiak és a vásárra érkező környékbeli parasztok, sőt asszonyok és gyermekek is részt vettek: „A rombolás dühe elemi erővel tört ki, és teljesen úrrá lett az elvakult tömeg felett. A vagyonosabb zsidók közül mintegy száz családot teljesen kifosztottak, amit el nem vittek, azt összezúzták” – fogalmazott egy jelentés. Két zsidót megöltek. A zavargásnak egy páncélvonaton beérkező katonai alakulat vetett véget.

Diszelen a bíró a zsidók védelmében fegyvert osztott a polgárőröknek, de ők a rend helyreállítása helyett immár felfegyverkezve törtek be a zsidó lakásokba. Egy botokkal és puskákkal felszerelt csoport a Breuer családra támadt: megverték, szuronnal öszeszurkálták, majd lelőtték az áldozatokat. A 18 éves Breuer Flóra végignézte szülei, fivére és nagybátyja halálát, majd a gyilkosok közül hárman puskát fogtak rá, és egymást váltva megerőszakolták. Aznap éjjel kilenc zsidót mészároltak le, köztük egy értelmi fogyatékos fiatalembert. Tucatnyi zsidó üzletet, lakást dúltak fel és fosztottak ki, többmillió kárt okozva. A tapolcai pogromban való részvétel miatt a hatóságok 85 embert tartóztattak le, többségüket hamarosan szabadon engedték, néhányan kisebb büntetést kaptak. A diszeli gyilkosok egy kivétellel kormányzói kegyelemmel szabadultak.

A Horthy-korszak

A fővárosban 1919 augusztusában a szélsőséges diákszervezetekbe tömörülő hallgatók az orvosi karon és a Műegyetemen is összeverték zsidó diáktársaikat. A tanári kar tehetetlen volt az elszabadult erőszakkal szemben: egy hónapos kényszerszünetet kellett elrendelni. A radikális egyetemi ifjúság hamarosan numerus clausust követelt, azaz hogy a zsidók csak

országos arányuknak megfelelő százalékban kerülhessenek be az egyetemekre. 1920 márciusában tömegverekedések robbantak ki a beiratkozni kívánó zsidók és az ezt megakadályozó diákok között. Az oktatást ismét nem sikerült beindítani. A következő hónapokban az egyetemisták ezrei már nemcsak a numerus clausus bevezetését, de a zsidókérdés „intézményes és gazdasági megoldását” is követelték. Eközben a nemzetgyűlésben is egyre szélsőségesebb szónoklatok hangzottak el. Gömbös Gyula későbbi miniszterelnök a numerus clausust „a magyar faj védelmében” valamennyi szakmára ki akarta terjeszteni, mások a zsidók egyetemekről való teljes kitiltását (numerus nullus), tulajdonuk elkobzását vagy éppen a zsidók teljes kitelepítését követelték.

A közállapotokra jellemző, hogy az Ébredő Magyarok Budapest utcáin öltek zsidókat, fényes nappal támadtak kávéházakra, szabadkőművesnek, zsidónak vagy zsidóbérencnek nyilvánított lapok szerkesztősegeit verték szét. Terrorista bombamerényleteket hajtottak végre zsidó politikusok ellen, kézigránátot robbantottak a Dohány utcában és az Erzsébet körúton. A támadásokban több tucat ártatlan ember sebesült vagy halt meg. A merényletek miatt a kormány 1923 novemberében feloszlatta a szélsőséges titkos szervezeteket.

A hazai zsidóság szinte örülhetett, hogy a kormány az állampolgári jogegyenlőséget sutba dobva, 1920-ban megelégedett a numerus clausus bevezetésével. Amikor ezt Bethlen István miniszterelnök 1928-ban a nemzetközi tiltakozások miatt hatályon kívül helyeztette, a szélsőséges egyetemi szervezetek tüntetéseken tiltakoztak. A zavargások során ismét sok zsidó hallgatót vertek meg.

A holokauszt

Ilyen előzmények után szinte érthetetlen, de a zsidótörvények és a holokauszt időszakában a magyar lakosság nem kapcsolódott bele tettelegesen a zsidóüldözésbe. A háború alatt – elsősorban a Baltikumban, Ukrajnában és Lengyelországban – százezrek segítették a nácikat a zsidók tömeges agyonverésében, élve elégetésében, legéppuskázásában. Ehhez képest magyar civilek nem rendeztek pogromokat, a keresztény lakosság nem vett részt a zsidó szomszédok legyilkolásában. Magyarországon 1848-ban, 1882-1883-ban, 1918-ban és 1919-20-ban a zsidókat a kormánynak kellett megvédenie a nem zsidó lakosság fizikai agressziójától. 1944-ben viszont a kormány, a közigazgatási és a rendvédelmi szervek, valamint a hadsereg egyes alakulatai és a nyilas pártszolgálatosok törtek a zsidók életére. Civilek éppen akkor nem támadtak a zsidókra, amikor azok jogfosztott, halálra szánt üldözöttekké váltak.

A holokauszt során a magyar társadalom közönyösen szemlélte zsidó honfitársai balsorsát. Sok tízezren, de az összlakosság milliós létszámához képest mégis kevesen voltak olyanok, akik egy darab kenyérrel, jó szóval, emberi gesztussal igyekeztek enyhíteni az üldözöttek szenvedésein. Ezek kezdtek embermentő akciókba, bújtatták, segítették, élelmezték őket. Azok is relatív kisebbségben voltak, akik tevőlegesen léptek fel a zsidókkal szemben. De ők sem ragadtak fegyvert: aktivitásuk főleg abban merült ki, hogy kigúnyolták, esetleg kővel dobálták, leköpték vagy feljelentették az üldözötteket. Persze sokan örültek a zsidótörvényeknek, a deportálásnak, és százezrek vettek részt aktívan az üldözöttek

kifosztásában. De egyetlen lakossági pogromról sem tudunk.

Ennek több oka is lehetett. 1938 és 1944 között a zsidótörvények végrehajtása során a magyar lakosság hozzászokott, hogy a másodrendű állampolgárokká degradált zsidók elleni fellépés állami monopólium. Ráadásul 1944 tavaszán a kollaboráns kormány a legradikálisabb zsidófalók legmerészebb álmait is túlteljesítette: a teljes vidéki zsidóságot gettókba zárta, majd nyolc hét alatt 437 ezer embert deportált Auschwitz-Birkenaubá. A megelőző évtizedek pogromjainak lényeges eleme volt a rablás, 1944-ben viszont nem kellett husáanggal leütni a zsidót ahhoz, hogy elvegyék a tehenét: a hullarablást az állam szervezte. És ami talán a legfontosabb: a német megszállás és a háború ellenére sem keletkezett hatalmi vákuum, az államhatalom a gettósítás és a deportálás időszakában is stabil maradt. 1944 őszén a nyilasuralom idejére a helyzet már megváltozott, csak hogy addigra zsidók csupán a fővárosban maradtak.

A második világháború után

Az 1945-öt követő években mintegy kéttucatnyi, kisebb-nagyobb zsidóellenes megmozdulásra került sor. Az atrocitásoknak a hagyományos előítéletek mellett sokszor egzisztenciális okai voltak. A túlélők vissza akarták kapni elrabolt vagyonuknak legalább egy részét, ez azonban jelentős feszültséget okozott. Sok kereszténynek nem akaródzott visszaadnia a deportálások következtében szerzett zsidó javakat. A társadalmi klímát tovább súlyosbította, hogy a magyar gazdaság soha nem látott válságba került: 1946-ban, amikor a legtöbb antiszemita megmozdulás történt, hazánkat a világtörténelem legnagyobb inflációja sújtotta, a pénzforgalom lényegében megszűnt, valutával, arannyal, terménnyel lehetett csak fizetni. Az ország nyomorgott, és az ebből fakadó indulat a régi sémáknak megfelelően gyakran a zsidókban kereste és találta a bajok okozóját.

A feszültséget a politika sokszor tovább szította. A kisköz- és a parasztpártban mély gyökerei voltak a zsidóellenességnek, amelytől leginkább talán a szociáldemokrata párt volt mentes. A kommunisták között is voltak antiszemiták. (Elég csak a pártba belépett kisnyilasokra gondolni.) Ráadásul a „kapitalisták” elleni demonstratív népitéletekkel akarták cáfolni a „zsidó párt” címkéjét. 1919-hez hasonlóan most is a feketézők, az árdrágítók ellen uszítottak. 1946 nyarán Miskolcon, egy kommunisták által szervezett megmozdulás során a tömeg ezzel a váddal lincselte meg a zsidó malomtulajdonost és üzemvezetőjét. A tetteseket kihallgató zsidó rendőrtisztet a kapitányság épületének szabályos ostroma után agyonverték. A békéscsabai „népítélet” során az is bebizonyosodott, hogy mennyire elmosódott volt a határvonal a „nép ellenségeivel” szembeni fellépés és a pogrom között: a városban a kommunisták által a „reakciók ellen” uszított tömeg négy köztisztviselő és két pap mellett zsidókat is összevert. Más antiszemita megmozdulások hátterében nem a politika, hanem az előítéletekből táplálkozó tömeghisztéria állt. 1946 februárjában Ózdon egy helyi kommunista vezető (egykori nyilas párttag) elleni merénylet álhírére a munkások megrohmozták és kirabolták a zsidó házakat, üzleteket. Kunmadarason és környékén a lakosság vérvádas rémhírek hatására támadt a zsidókra: betörték a házakba, a lakókat összeverték, az értékeket elvitték. Három ember meghalt, 18 megsebesült. A pogrom után a pártok helyi képviselői egységesen felszólították a zsidókat, hogy távozzanak a községből. Ezzel lényegében az áldozatokat tették felelőssé az

eseményekért.

1956

A magyar történelem egyik mélypontját jelentő Rákosi-diktatúrát sokan „zsidó bosszúnak” tartották, hiszen a felső vezetésben sok zsidó származású kommunista kapott helyet. Az államigazgatásban és az elnyomó apparátusokban is nagy számban jelentek meg a Horthy-korszakban üldözött, tehát a kommunisták számára megbízható zsidók. Ehhez képest meglepő, hogy 1956-ban az események fősodrának nem volt szerves része az antiszemitizmus. Ugyanakkor összességében többtucatnyi zsidóellenes atrocitás történt a verbális inzultustól a pogromig. A legtöbb esetre a forradalom kezdeti szakaszában került sor. A közrend felbomlásával egy időben tehát ismét megjelentek az antiszemita kilengések. Az új, forradalmi hatóságok igyekeztek megfékezni az indulatokat. Füzesgyarmaton például a nemzetőrök mentették ki a lincselésre készülő tömegből a Moskovitz testvérpárt. Gyakran nehéz kibogozni az indulatok motivációs hálóját, hiszen az antikommunizmus és az antiszemitizmus erősen összefonódott. Miskolcon a megyei főkapitányság zsidó származású főtisztje mellett egy, a tömegben jelen lévő civil zsidót is meglincseltek. Másutt teljesen egyértelmű volt az események zsidóellenes éle: Hajdúnánáson a tömeg, miután feltörte a kocsmát, és megitta a pálinkakészletet, több zsidót összevert, majd számos zsidó házat és boltot kifosztott. A zavargást a forradalmi bizottság állította le – néhány zsidó őrizetbe vételével.

Pogromhullámok

1848 óta jó néhány antiszemita pogromhullám söpört végig az országon. Szinte minden nemzedék megtapasztalta e tömeges gyűlöletkitöréseket. A zavargások során többtucatnyi településen ezrek, sőt tízezrek vettek részt az erőszakban, amelynek leggyakoribb közös jellemzője a zsidók kifosztása volt. A támadó tömeg nem csupán részeg férfiakkal állt: számtalan esetben nők, néha még gyermekek is részt vettek a bűncselekményekben. A zsidóellenes tombolás tehát gyakran afféle kollektív társadalmi eseménnyé vált.

Egyes városokban, megyékben az antiszemita pogromok mintha követendő hagyománnyá váltak volna. A XIX. században Pozsony kétségtelenül ilyen település volt. Salgótarjánban és környékén a keresztény többség 14 év alatt legalább három esetben támadt a zsidó kisebbségre. 1905-ben, a választási kampányban a Tisza-kormány ellenzékét támogatók, 1918 őszén, a dualizmus végnapjaiban a bányászok, a polgárőrök és a falusiak, 1919 elején pedig a kommunisták által felhergelt szervezett baloldali munkások rontottak a zsidókra. Zala megyében a zsidók számaránya az országosnak mindössze a fele volt, számos településen egyáltalán nem éltek zsidók. Mégis: 1848-ban, 1883-ban és 1919-ben is sok helységben lincshangulat alakult ki. A tiszaszlári pert követően Zalaegerszegen és Zalalövön a tömeg még a zsidók védelmére kikerkező katonaságot is megtámadta. A halálos áldozatokkal járó összecsapások után a rendet csak három hónappal később sikerült helyreállítani. Zalában tehát gyakran zsidó sem kellett az antiszemitizmushoz. Miskolcon tíz év alatt kétszer lincseltek embereket. 1946-ban antikapitalista, 1956-ban antikommunista indulatokat vezettek le így. Az áldozatok mindkét alkalommal zsidók voltak.

Az antiszemizmus agresszív formái az elmúlt másfél száz évben a gazdasági válság és a politikai bizonytalanság időszakában jelentek meg a hazai közéletben. Sok tettes az aktuális gazdasági és politikai rendszerváltás vesztesei közül került ki. Akárcsak a XX-XXI. század fordulóján, a vesztesek frusztrációit, az ancien régime iránt érzett tömeges nosztalgiát és az átalakulás vélt vagy valódi nyertesei iránt érzett gyűlöletet a XIX-XX. században is a populista szélsőségesek, a gyűlöletkeltők igyekeztek meglovagolni.

Rendszerváltás után

Az 1989-1990-es rendszerváltás erőszakmentesen, konszenzusos tárgyalások útján zajlott le. Ezért nem jött létre hatalmi vákuum, a közrend ezért nem bomlott fel. Ennek köszönhetjük, hogy egy pofon sem csattant. Az első választási kampányban néhány helyen letépkedték az akkori liberális pártok plakátjait, vagy antiszemita jelszavakat firkáltak rájuk. Sokan emlékezhetnek még a Fidesz „lezsideszezésére” is. De közösen lehattunk büszkék rá, hogy semmilyen érdemi atrocitás nem történt. Antiszemita publicisztikák, a mindenki számára érthető, kódolt politikai nyilatkozatok, valamint lelátói rigmusok azonban hamarosan egyértelműen jelezték, hogy az évtizedekig agyonhallgatott téma nagy erővel tört a felszínre.

2006-ig a harmadik köztársaságban a politikai indíttatású utcai erőszak ismeretlen volt. Most, lassan húsz évvel a békés rendszerváltás után, a demokrácia gyengébbnek tűnik, mint valaha. Az antiszemizmus verbális radikalizálódása és a lassan megszokottá váló zavargások (egy-két epizódot leszámítva) nem álltak össze a magyar történelem során sokszor megtapasztalt zsidóellenes agresszióvá. Egyelőre nem.

Forrás:

Népszabadság, 2008. június 20. (Kádár Gábor és Vági Zoltán)
<http://www.dalit.hu/pogromok-es-rendszervaltasok/>